

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:17.11.2021 ✓Accepted/Kabul:17.12.2021

DOI:10.30794/pausbed.1024890

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yeşilkaya, M. ve Karasu, A. (2022). "Bulgar Ağız Atlası Işığında Türkiye Ağız Atlasının Hazırlanmasına Yönelik Bazı Öneriler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 195-206.

BULGAR AĞIZ ATLASI IŞIĞINDA TÜRKİYE AĞIZ ATLASININ HAZIRLANMASINA YÖNELİK BAZI ÖNERİLER

Mehmet YEŞİLKAYA*, Abidin KARASU**

Öz

Günümüzde Türk dünyasında ve birçok ülkede ağız atlası çalışmaları tamamlanmış ve bu eserler eşsiz birer kaynak olarak kütüphanelerdeki yerini almıştır. Almanya, Fransa, İtalya, Macaristan gibi pek çok ülkenin ağız atlası uzun yıllar önce hazırlanmıştır. Bunlar arasında ilk örnek olması bakımından önem taşıyan Alman Dil Atlası, 1876'da tamamlanmıştır. Türkiye'de ağız çalışmalarının başladığı 1940'lı yıllardan günümüze kadar, ağız atlası hazırlanmasının gerekliliği ve ağız atlası hazırlama sürecinde yapılması gereken çalışmalara yönelik öneriler, çeşitli araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Öneriler ışığında küçük ölçekli de olsa Türkiye'de henüz bir ağız atlası çalışması yapılmamıştır. Bu çalışmada, 1995 yılında çalışmalarına başlamış olan ve 2001 yılında ilk üç cildi, 2016 yılında dördüncü cildi basılan Bulgar Diyalektolojik Atlası örneği incelenerek Türkiye ağız atlasının nasıl hazırlanması gerektiği, ne tür haritaların kullanılabileceği, haritaların hangi kriterler doğrultusunda hazırlanabileceği, haritaların isimlendirilmesi ve numaralandırılması yöntemi, dijital ağız atlasında olması gereken özellikler ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: *Türk Dili, Ağız atlası, Diyalektoloji, Bulgar Ağız Atlası, Ağız haritaları.*

RECOMMENDATIONS ON THE PREPARATION OF A DIALECT ATLAS OF TURKISH WITH REFERENCES TO THE BURGARIAN DIALECT ATLAS

Abstract

Today, dialect atlases have been completed in many parts of the world as well as the Turkish World; and they have now been available in libraries as valuable resources. Many countries such as Germany, France, Italy, Hungary, etc. had had their dialect atlases prepared long ago. Among these, the dialect atlas of Germany, which is the first example of dialect atlases, stand out as it was completed in 1876. The necessities regarding the preparation of a dialect atlas and the actions required in the preparation for a dialect atlas has been mentioned previously by several researchers and entities from 1940s, when dialect studies started in Turkey, until today. Several dialect atlases must be studied thoroughly, SWOT analyses must be carried out, and relevant steps and actions must be taken to prepare a dialect atlas. In this study, Atlas of Bulgarian Dialect, whose foundations were set in 1995, whose first three volumes were published, and whose fourth volume was published in 2016 was studied thoroughly in order to determine what preparations for a dialect atlas of Turkish should be made, what kind of maps can be utilized, what kind of criteria must be deployed for the preparation of those maps, how the naming and numbering of those maps should be made and what kind of properties a digital dialect atlas should feature.

Keywords: *Turkish language, Dialect atlas, Dialectology, Bulgarian dialect atlas, Dialect maps.*

*Dr. Programı Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: mehmetyes34@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-8905-3306>)

** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: abidinkarasu@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-2324-111X>)

GİRİŞ

Anadolu iskân tarihi üzerinde çalışan tarihçilere göre 24 Oğuz boyunun en az 23'ü Anadolu'ya gelerek çeşitli yörelere yerleşmişlerdir (Gülensoy, 1993, s. 57). Oğuz boylarının gelişi Anadolu'da çeşitli ağızların ortaya çıkmasına, yerleştiği bölgedeki diğer ağızlarla/dillerle etkileşime sebep olmuştur. Resmî yazı diline bağlı olmayan ve zaman içinde çeşitli değişikliklere uğrayan ağızlar dilbilimin bir dalı olarak incelenmeye değer bulunmuştur.

Ağız kavramı “*Bir dilin veya bir lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri*” olarak açıklanmıştır (Korkmaz, 1992, s. 4). Ahmet Buran'a göre ağız bir şive içinde mevcut olan, söyleyiş farklılıklarına dayanan küçük dil kollarının adıdır (1992, s. 3). Nurettin Demir, “Ağız terimi üzerine” başlıklı makalesinde ağız kavramını “*Aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; ... resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı ... prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleridir.*” şeklinde açıklamıştır (2002, s. 114). Kısaca ağız kavramı, *ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı bakımından ölçünlü dilden küçük farklarla ayrılan, dar bir çevre ile sınırlı olan konuşma biçimi* olarak tanımlanabilir.

Ses, şekil bilgisi, söz varlığı ve söz dizimi yönünden konuşma farklılıklarına ait dilsel verilerin toplandığı, kategorize edildiği haritaların oluşturduğu atlasa *ağız atlası* denir. Ağız atlasları, bir dilin farklı yerleşim birimlerinde konuşulan ağız özelliklerini gösterirken, dil atlasları ölçünlü dilin özelliklerini gösterir. Dil atlasları bir dilin dünya üzerinde konuşulduğu tüm coğrafyayı gösterebildiği gibi, sınırları çizilmiş belirli bir alan içinde konuşulan tüm dilleri de gösterebilir. Ağız atlası bu yönüyle dil atlasından ayrılmaktadır.

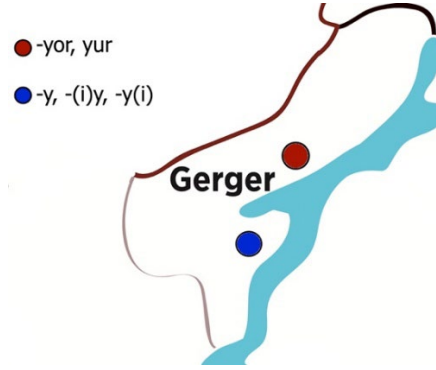
Ağız atlasını hazırlamış ilk ülke Almanya'dır. 1876 yılında yayımlanan *Alman Dil Atlası'nı* hazırlayan G. Wenker, yaklaşık 4000 yerleşim birimine gönderilmek üzere 40 tane kısa anket cümlesi hazırlar ve yöresel söyleyiş özelliğine göre öğretmenlerden cevaplamasını ister (Boz, Ağız Atlasları, 2008, s. 153). Önceleri masa başında çalışma yöntemi ile hazırlanan ağız atlası daha sonra geliştirilmiş, doğrudan kaynağa ulaşarak, derlemeler ve ses kayıtları yapılarak veri toplama yöntemi tercih edilmiştir. Ancak Türkiye gibi 80 milyondan fazla vatandaşın yaşadığı bir ülkede tüm yerleşim birimlerini dolaşmak, tümünden veri toplamak oldukça zor, uzun ve zahmetli bir süreç gerektirmektedir. Yine de Türkiye'de yerli araştırmacılar tarafından ilk çalışmaların başladığı 1940'larda bu konuda bir adım atılmış olsaydı, günümüze kadar ağız atlası hazırlanmış olacaktı. Ağız atlası çalışmasına nasıl ve nereden başlanacağı, kimin öncülük edeceği, veri toplanmasında nasıl bir yol izleneceği kesinlik kazanmadığından günümüze kadar bu alanda bir ilerleme kaydedilememiştir.

Türkiye'de kapsamlı bir ağız atlası hazırlanabilmesi için öncelikle dar ölçekli bir ağız atlası modelinin oluşturulması gerekmektedir. Doğrudan ülke çapında bir ağız atlası oluşturmak için yeteri kadar fonetik, morfolojik ve leksik verinin yanında harita uzmanlarına, dijital ağız atlası üzerine çalışma yapabilecek “Google Maps”, “Esri ArcMap” ve benzeri harita pinleme uygulamalarını kullanabilecek, verileri dijital ortama ekleyebilecek ve zaman zaman bunları güncelleyebilecek bilişim uzmanlarına, ciddi bir maddi kaynağa ve alan uzmanlarına ihtiyaç duyulacaktır. Oysa dar ölçekli bir ağız atlası için daha az sayıda kişiye ve maddi kaynağa ihtiyaç duyulacaktır. Veriler tasnif edilirken, dijital ortama aktarılırken, ağız grupları belirlenirken yapılması muhtemel bir hata veya eklenmesi gereken bir özellik için bazen tüm verilerin yeniden güncellenmesi gerekebilir; verilerin analizi, haritaların hazırlanması süreci sil baştan başlayabilir. Bu nedenle ülke çapında bir ağız atlası hazırlama girişiminde bulunulmadan önce dar ölçekli ağız atlası hazırlanması teşvik edilmelidir. Hazırlanan örnekler incelenerek, geliştirilerek, eklemeler yapılarak gittikçe büyüyen bir ağız atlası elde edilecektir. Dar ölçekli ağız atlasından geniş ölçekli ağız atlası, özelden genele olacak şekilde şöyle yapılabilir:

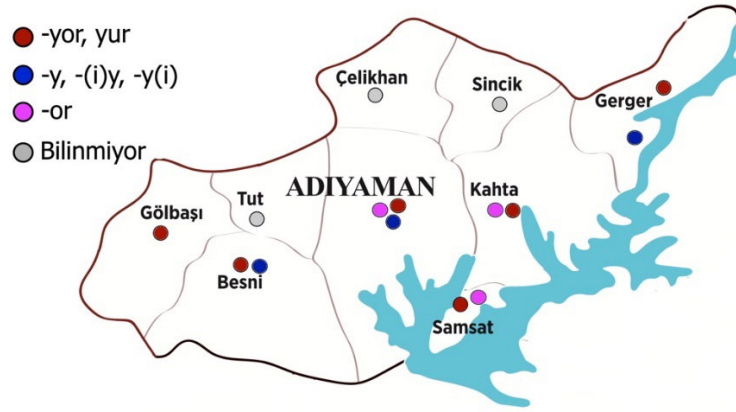
- Çorlu Ağız Atlası
- Tekirdağ Ağız Atlası
- Trakya Ağız Atlası
- Marmara Bölgesi Ağız Atlası
- Türkiye Ağız Atlası

Tümevarım yöntemi ile hazırlanabilecek ağız atlası için tek koldan değil, aynı anda birden çok araştırmacının birbirinden bağımsız olarak, ayrı ayrı ağız atlası hazırlaması gerekir. Örnek olarak bir araştırmacı Tekirdağ-Çorlu ağız atlası hazırlarken, bir başka araştırmacı Bursa-Mudanya ağız atlası hazırlamalıdır. Böylece birden fazla araştırmacının hazırladığı atlas örneklerinden yola çıkılarak en iyi modelin hangisi olduğuna karar verilebilecektir. Ayrıca her yerleşim biriminden verilerin toplanması da mümkün olacaktır. Ağız atlası hazırlanmasında başka bir yöntem de tek bir kriter ile yola çıkarak tüm ülkenin verilerini elde etmektir. *Adıyaman ili Gerger ilçesi ağızlarında şimdiki zaman ekinin varyantları, Adıyaman ili ağızlarında şimdiki zaman ekinin varyantları, Güneydoğu ağızlarında şimdiki zaman ekinin varyantları, Türkiye ağızlarında şimdiki zaman ekinin varyantları* şeklinde tek bir

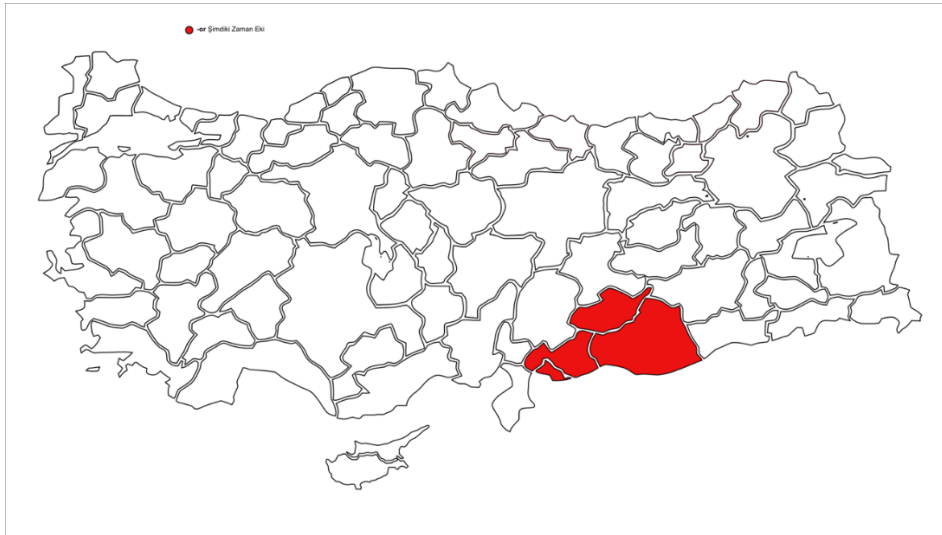
özelliik ile yola çıkılarak ağız atlası tamamlanabilir. Tümevarım yoluyla hazırlanan harita örnekleri aşıağıda gösterilmiştir.

Harita 1: Gerger Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri

Harita 2: Adıyaman Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri

Harita 3: Türkiye Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekinin -or Biçiminin Kullanıldığı Yerler

*Harita-1'*de görüldüğü üzere bir ilçenin ağızlarındaki şimdiki zaman biçimi gösterilmiştir. Bir ilçenin ağızlarında kullanılan tüm ses bilgisi ve biçim bilgisi ölçütleri toplanarak ağız atlası oluşturmak mümkündür. *Harita-2'*de Adıyaman ilindeki belirli bir ağız özelliği gösterilmiştir. Benzer şekilde her araştırmacı bir ilçenin ağız haritasını ortaya koyarsa kolayca ülkenin ağız atlası hazırlanabilir. Bir diğer yöntem, belirli bir özellik esas alınarak ülkedeki tüm ağızlar incelenir. *Harita-3'*te şimdiki zaman ekinin -or biçiminin ülke genelinde kullanıldığı yerler gösterilmiştir. Bu haritada sadece yöntem üzerinde durulduğundan ilçe ayrımı yapılmamıştır. İlçe ayrımının yapıldığı daha ayrıntılı ağız haritaları oluşturmak mümkündür.

1. BULGAR AĞIZ ATLASI KİTABI VE WEB SİTESİ HAKKINDA

İnternet tabanlı Bulgar ağız atlası fikri Slovenya ve Bulgaristan'ın ortaklaşa gerçekleştirdikleri "Bulgarca ve Slovence'nin Ağız Düzeyinde Bilgisayar Tabanlı Mukayeseli Çalışması" projesi sırasında doğmuş bir çalışmadır. Bulgaristan Bilimler Akademisine bağlı olarak faaliyet gösteren Bulgar Dili Enstitüsü'nün Bulgar Diyalektolojisi ve Coğrafi Dilbilim bölümü öğretim üyeleri L. Antonova-Vasileva, L. Vasileva, Sl. Keremidçeva, A. Koçeva- Lefendjjeva'nın ve bilgisayar uzmanlarının ortaklaşa hazırladıkları "Bilgisayarlı Dilbilim Eğitiminde Yeni Tekniklerin Uyumu/Adaptasyonu" proje kapsamında İnternet tabanlı *Bulgar Ağız Atlası* ortaya çıkmıştır. İnternet tabanlı *Bulgar Ağız Atlası*, *Sloven Ağız Atlası*'ndan (Karta Slovenskih Narečij) esinlenerek tasarlanmıştır. Aynı şekilde basılı bir eser hâlinde bulunan *Sloven Ağız Atlası*'nın internet tabanlı ağız atlası da mevcuttur. Hatta başkent Lüblyana'daki müzede ziyaretçilerin Sloven ağızlarını tanımaları için atlasın sesli interaktif uygulaması da mevcuttur.

Bulgaristan Bilimler Akademisinin hazırladığı Bulgar ağız atlası sadece Bulgaristan sınırlarıyla kalmayıp Bulgaristan sınırları dışındaki ağız bölgelerini de içine almaktadır. İnternet tabanlı Bulgar ağız atlası gerek Bulgaristan sınırları içinde gerekse Bulgaristan sınırları dışında kalan ağızlardan derlenen ses dosyalarını ve derleme metinleri görmemizi sağlamaktadır. Sırbistan, Romanya, Yunanistan, Türkiye, Makedonya, Kosova, Arnavutluk, Karadağ'daki ağız bölgelerini de kapsamaktadır.

Bulgar Ağız Atlası iki kitap hâlinde dört cilt olarak basılmıştır. Birinci kitap 1-3 olarak tanımlanmıştır. Kitabın üç cilt olarak kabul edilmesinin sebebi "Fonetik, Aksentoloji, Leksik" olmak üzere üç bölümün yer almasıdır. Her bölüm başta ayrı ayrı ciltler hâlinde hazırlanmış, daha sonra tek kitap olarak düzenlenmiştir. Kitap, 2001 yılında Trud Yayınevi tarafından Sofya'da basılmıştır. Kitabın açıklama bölümünde *içeriğinde 368 haritanın bulunduğu, 2300'den fazla dil bölgesinden gelen verilerle atlasın hazırlandığı* (2001, s. 21-22) ifade edilmektedir. Verilerin bir kısmının daha önce yayımlanmış toplam 11 bölgesel atlasla ait olduğu belirtilmiştir. Ancak verilerin ne kadarının yeni olduğuna ne kadarının yayımlanmış atlaslara ait olduğuna yönelik bir açıklama mevcut değildir.

Kitabın ilk bölümünde (s.23-31) Bulgar diyalektinde görülen fonetik özellikler açıklanmış, ikinci bölümünde (s.33-43) Aksentoloji (lehçe) başlığı altında şekil bilgisi özellikleri verilmiş, üçüncü bölümünde ise (s.45-53) Leksika başlığı altında sözcük bilgisi verilmiştir. Leksik özelliklerin açıklandığı iki harita bu bölüme eklenmiştir.

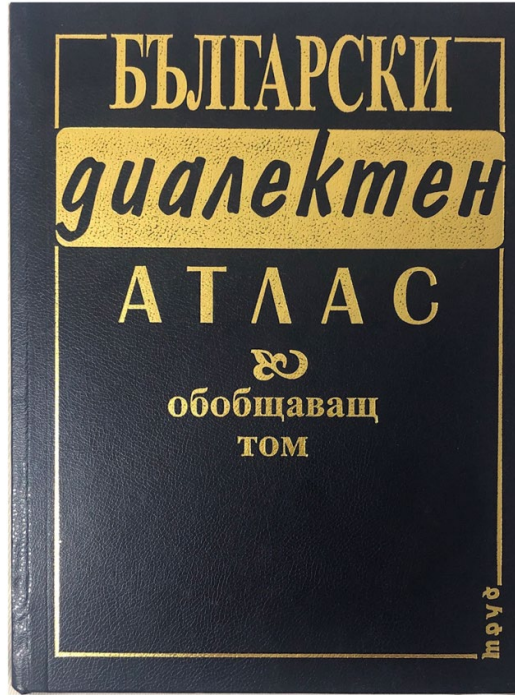
Ses ve şekil bilgisi özelliklerinin kısaca anlatıldığı bölümden sonra kitabın geri kalanı, neredeyse tamamen haritalardan oluşmaktadır. *Haritalar* üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde fonetik özelliklerin gösterildiği haritalar bulunmaktadır. Haritalar "Kart No: F1, F2, F3..." şeklinde F172'ye kadar devam etmektedir. İki veya üç farklı özelliğin gösterildiği haritalarda çoğunlukla kırmızı, açık kırmızı ve mavi renkler kullanılmıştır. Özellik sayısının fazla olduğu haritalarda mavi, kırmızı, sarı, yeşil, turuncu, bej, mor, gri ve diğer renkler de kullanılmıştır. Haritaların sonunda her kartın (haritanın) numarasının altında birkaç paragraflık açıklama yapılmıştır. Ses özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi, seslerin geçtiği kelime örnekleri açıklanmıştır. 172 kartın (haritanın) ayrı ayrı açıklandığı bu bölüm 34 sayfadan oluşmaktadır. Kart açıklamalarından sonraki 15 sayfada alfabetik olarak sıralanmış bir dizin bölümü bulunmaktadır.

Aksentoloji bölümünde haritalar A1, A2, A3... A88'e kadar numaralandırılmış ve şekil bilgisi özellikleri haritalandırılmıştır. Çoğunlukla kırmızı ve mavi renklerin tercih edildiği haritalarda zaman zaman sarı, mor, gri ve diğer renkler de tercih edilmiştir. Bu bölümün sonunda da aynı şekilde bir kart açıklamaları bölümü (15 sayfa) ve dizin bölümü (4 sayfa) bulunmaktadır.

Leksika (kelime) bölümünde L1, L2, L3... L108'e kadar haritalar bulunmaktadır. Bu bölümdeki haritalarda kullanılan renk çeşidi diğer bölümlere oranla daha fazladır. Bunun sebebi kelimelerin çeşitli yerleşim birimlerinde farklı biçimlerde kullanılması veya tamamen farklı kelimelerin tercih edildiği şeklinde açıklanabilir. Birden fazla varyantı bulunan ses bilgisi ve şekil bilgisi özelliği için birden fazla rengin kullanılması mümkündür. Bu bölümün sonunda yine kart açıklamaları (19 sayfa) ve dizin (10 sayfa) bulunmaktadır. *Sonuç bölümünde* elde edilen verilerden ortaya çıkan sonuç kısaca yazılmıştır.

Ayrıca kitapta haritada gösterilmeyen yerleşim birimlerinin olduğu şeffaf plastik malzemeden yapılmış (asetat) harita bulunmaktadır. Bağımsız bir yaprak olarak kitabın içine bırakılan bu harita, kitaptaki haritaların üzerine getirilerek kullanıldığında tüm yerleşim birimlerinin isimleri görülebilmektedir. Bu özelliği sayesinde hem kitaptaki haritaların daha sade ve anlaşılır olması sağlanmakta hem de tüm yerleşim birimlerinin isimleri yazılmadığı için, haritaların karışık hâle gelmesi önlenmiştir. Kitabın PDF formatında düzenlenmiş örneği internet ortamında yayımlanmıştır.¹

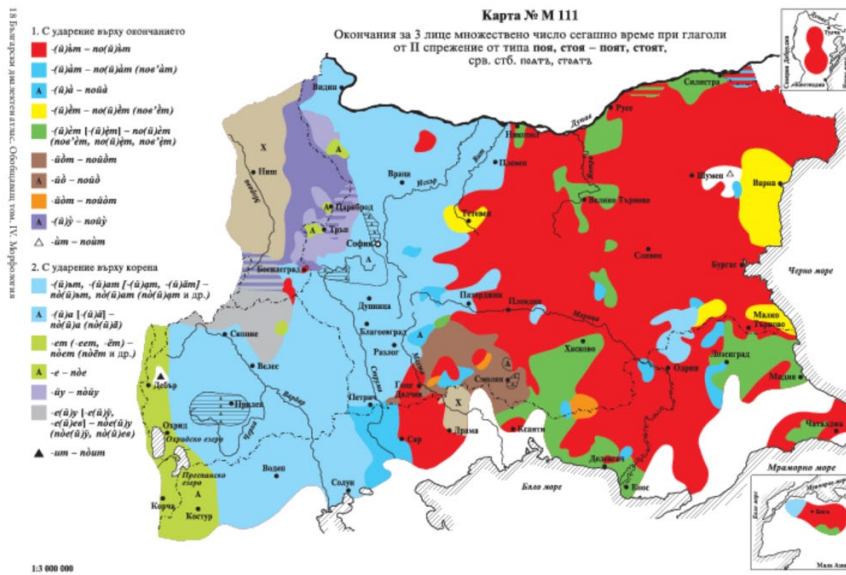
¹ Kitabın PDF formatına <https://ibl.bas.bg/lib/bda/> adresinden ulaşılabilir.

Resim 1: Bulgar Ağız Atlası 1.Kitap

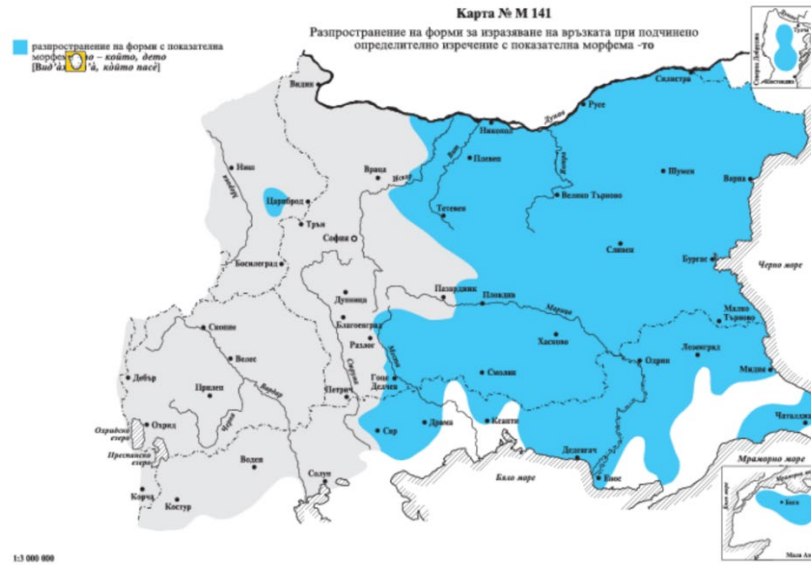
Atlasta kullanılan haritaların tamamı belirli özelliklerin simge, sembol, renk ve çeşitli işaretlerle gösterildiği dağılım haritalarıdır.

Atlasın dördüncü cildi Prof. Marin Drinov ismiyle 2016 yılında Sofya’da basılmıştır. 247 sayfadan oluşan kitapta 145 harita bulunmaktadır. Haritalar M1, M2, M3... M145 şeklinde sıralanmıştır. Haritalar bölümünden sonra “Açıklamalar” başlığı altında 145 haritada belirtilen morfolojik özelliklerin ayrıntılı açıklaması bulunmaktadır. Haritalar ve açıklamalar bölümünden sonra *dizin* ve *sonuç* bölümleri bulunmaktadır. Bu cilt de önceki ciltler gibi PDF formatında internet ortamında yayımlanmıştır.² Kitaptaki haritaların tamamı morfolojik özellikleri gösteren dağılım haritalarıdır. Haritaların bir kısmı tek renkten oluşurken bir kısmında yediye kadar farklı renk kullanılmıştır. Bunun sebebi ses ve şekil bilgisi özelliklerine benzer olarak morfolojik özelliklerin her yerleşim birimde farklılık gösterip göstermediği ile ilgilidir. Harita örnekleri aşağıda gösterilmiştir:

Harita 4: Çok Renkli Morfolojik Harita Örneği

² <https://ibl.bas.bg/lib/bda4/> adresinde kitabın dördüncü cildine ulaşılabilir.

Harita 5: Tek Renkli Morfolojik Harita Örneği

İnternet ortamına yüklenen ağız atlası kitaplarının PDF formatı dışında interaktif haritadan oluşan bir atlas bulunmaktadır³. Bu web sitesi, atlas ağız özelliklerine göre bölümlendirilmiş ve renklendirilmiştir. Sanal ağız atlası olarak kabul edilen web sitesi haritalarında birçok kitap simgesi ve ses simgesi bulunmaktadır. Kitap simgesi tıklanıldığında ilgili yerleşim biriminin adı, ağız özellikleri, dosya arşiv numarası ve metin örnekleri bulunan bir pop-up pencere açılmaktadır. Ses simgesi tıklanıldığında yine pop-up pencere içinde ilgili yerleşim birimine ait ses kaydı örneği açılmaktadır. Ses kayıtları; ileri-geri sarma, durdurma, tekrar dinleme özellikleri ile kullanıcıların hizmetine sunulmuştur.

İnternet tabanlı *Bulgar Ağız Atlası* 2400 merkezden (köy, şehir vb.) derlenen ağız materyallerini ihtiva etmektedir. Proje kapsamında hazırlanan bu çalışmada toplam 470 kişi (bilim insanı, yüksek lisans- doktora öğrencisi, öğretmen, uzman) görev almıştır.

2. BASILI AĞIZ ATLASI İÇİN ÖNERİLER

Ağızların fonetik, morfolojik, leksik ve söz dizimi özelliklerini, ağızların sayısını ve coğrafi dağılımını ortaya koyacak bir atlas hazırlamak zor, zahmetli fakat her lehçe için gerekli bir iştir (Karahana, 2011, s. 324). Türkiye ağız atlasının hazırlanabilmesi için önerilen fonetik, morfolojik, leksik ve söz dizimi ölçütleri Leyla Karahana tarafından 226 başlık hâlinde açıklandığından (2018, s. 144) burada bu konuya değinilmeyecektir.

Ağız özellikleri tespit edildikten sonra basılı atlarda sıkça kullanılacak olan şey tematik kümelenme haritaları ve isoglos⁴ haritaları olacaktır. İsoğlos haritaları yaygın biçimde kullanılmaktadır (Çalışkan, 2018, s. 29). Tematik harita olarak adlandırılan bir başka harita türü daha bulunmaktadır. Bu haritalar daha çok kümeleme analizinde kullanılmaktadır. Erdoğan Boz, *Eskişehir Dil Atlası*'nda /n/, /e/, /h/ fonemlerinin mekânsal kümelenme analizlerini bu haritalar ile göstermiştir (2017, s. 364-366).

Basılı ağız atlasında haritalar renkli baskı olmalı ve kaliteli kâğıt kullanılmalıdır. Yerleşim birimlerinin çokluğuna göre haritalar düzenlenmelidir. Çok sayıda yerleşim yerinin bulunduğu bir haritada tüm yerleşim yeri adlarını yazmak, haritanın karışık görünmesine sebep olacağından yerleşim yeri adları yerine sayılar tercih edilmelidir. Her yerleşim yerine hangi sayının verildiği ayrı bir sayfada açıklanmalıdır. Yerleşim yerleri numaralandırılırken il plaka kodu, ilçe posta kodu gibi rakamların kullanılması haritaların anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Ayrıca *Bulgar Ağız Atlası*'nda olduğu gibi şeffaf bir asetat kâğıdına tüm yerleşim birimleri adlarının olduğu bir harita yazdırılması işi kolaylaştıracaktır. Hazırlanan şeffaf asetat kâğıdı, basılı atlardaki herhangi bir haritanın üzerine yerleştirildiğinde tüm yerleşim yeri isimlerini gösterecek, böylece haritalardaki yerleşim birimlerinin hangileri olduğu kolaylıkla anlaşılacaktır.

2.1. Haritaların adlandırılması

Bulgar Ağız Atlası'nda haritaların A, F, L, M adları ile dört kategori hâlinde ayrı ayrı sıralanması diğer atlara göre önemli bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı ağız atlaslarında haritalara isim verilmeden *Harita-1*, *Harita-2* gibi adlandırmalar yapılmaktadır. *Bulgar Ağız Atlası* bu açıdan bir yenilik getirmiştir. Hazırlanması

³ https://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/ adresinden haritaya ulaşılabilir.

⁴ Ağız bölgelerini birbirinden ayırmak için harita üzerinde gösterilen çizgilerdir. Başka bir deyişle harita üzerindeki ağız sınırlarıdır.

planlanan *Türkiye Ağız Atlası* da bu şekilde “F1: Artdamaksıl N Ünsüzünün Kullanımı”, “M1: Şimdiki Zaman Ekinin -or Biçiminin Kullanıldığı Yerler” gibi adlandırmalar ile gösterilebilir. Haritalara isim verilirken “Ses Bilgisi” haritaları için “SB-1” gibi ulusal düzeyde anlaşılabilir isimler vermek yerine “F1” gibi uluslararası düzeyde anlaşılabilir isimler vermek, hedef kitlenin büyüklüğü açısından daha faydalı olacaktır.

2.2. Metin örnekleri ve transkripsiyon

Ağız atlasları incelendiğinde çoğunlukla haritalardan oluşan eserler olduğu görülse de ağız atlaslarında ağız derlemelerinde olduğu gibi metin örneklerinin olması faydalı olacaktır. Her ağız grubu ve alt ağız grubundan kısa bir metin örneği bulunması eseri bu alanda değerli kılan bir özellik olacaktır. Metin örnekleri sadece ulusal düzeyde değil uluslararası düzeyde anlaşılabilir olmalıdır. Bu nedenle metinlerin yazımında sadece Türkologların anlayacağı yazı sistemi yerine IPA sistemi tercih edilmelidir. IPA (International Phonetic Alphabet) bugün geliştirilmiş işaretlerin yer aldığı en yaygın sistemdir (Demir, 2013, s. 76).

Ağız araştırmalarında kullanılacak transkripsiyon işaretlerinde birlik sağlamak amacıyla Tuncer Gülensoy kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada *Türkologlar tarafından kapalı, boşuk a sesi için 6 farklı işaretin kullanıldığı* (1979, s. 185) tespit edilmiştir. Her araştırmacının aynı ses için farklı bir işaret tercih etmesi karışıklığa sebep olmaktadır. Derlemelerin yazıya geçirilmesinde kullanılan transkripsiyonda ortak bir işaret sisteminin geliştirilmemiş olması bir sorundur (Yıkımsı, 2015, s. 26). Bu sorunu çözenin en kolay yolu IPA sistemini tercih etmek olacaktır.

2.3. Metin örneklerinde karekod sistemi

Ağız atlaslarında ve derlemelerde kullanılabilir metinlerin çeviri yazı işaretlerinin doğru okunması ve anlaşılması için ses kayıtlarının dinlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ses kayıtlarının CD ortamında arşivlenmesi eski bir yöntemdir ve günümüzde bu arşivlerin sanal ortamda yayımlanmaması büyük eksikliklerdir. Bu eksikliğin giderilmesi için ağız çalışmalarında kullanılan seslerin sanal ortama aktarılması gerekir. Sanal ortamda karışık hâlde sunulan bir ses arşivinin de kullanışlı olmayacağı aşikârdır. Ağız atlasında hangi metinlerden faydalanılmışsa, metinler hangi sıra ile basılı kitapta yer almışsa sanal ortamda da aynı şekilde sıralanması gerekir. Ağız atlasında kullanılan metinlerin ses arşivine kolayca ulaşabilmek için her metnin yanına bir karekod eklenmelidir. Karekod vasıtasıyla metnin seslendirmesine hızlıca ulaşılabilir. Aşağıda Adıyaman merkez ağız için sanal ortamda ulaşılabilir bir karekod örneği bulunmaktadır. Bu yöntemle metnin ve ses kaydının karşılaştırılarak değerlendirilmesine imkân sağlanmış olacaktır.

Tablo 1: Metin ve karekod örneği

<p>“Su içmiyo mu, su? Su, soğuk. İç ha, kısmet... Bah bah bunu katiyo mı, lezo. Mısafra ikram ediyoruz...”⁵</p>
--

2.4. Harita renklendirme

Bulgar Ağız Atlası haritalarında kullanılan renklerde fonetik ve morfolojik veriler genellikle kırmızı, mavi, sarı renklerde gösterilmiştir. Belirli morfolojik özellikleri göstermek için kullanılan haritalarda ana renklerin yetersiz kaldığı ve çeşitliliğin bol olduğu örneklerde ara renklerin de tercih edildiği görülmektedir. Ara renklerin tercihinde ana renklerden belirgin bir şekilde farklılık gösteren zıt renkler tercih edilmiştir.

Harita üzerinde Bulgar ağızları batı ve doğu olmak üzere iki ana gruba iki farklı renk tonuyla ayrılmıştır. Bu renk tonları sıcak ve soğuk renk tonlamasına göre bölünmüştür. Ağız bölgelerinin sınırları bu renklere göre belirlenmiştir. Bölgeler içindeki ağız sınırları ise iç çizgiler vasıtasıyla, ana grupları spesifik ağız oluşumlardan

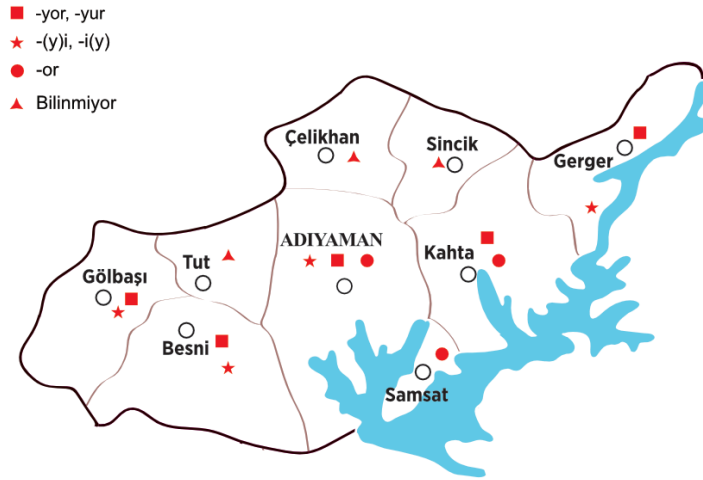
⁵ Metni dinlemek için karekodu akıllı telefonunuzun kamerasını açarak okutunuz. Ardından açılacak linke onay veriniz.

karakteristik kılan unsurlarla ayrılmıştır. Yine atlastaki farklı renklendirmelerle geçiş ağızları da belirtilmiştir. Atlasta, doğu ağızlarının genel ayrımı sıcak renk tonlarıyla -kırmızı ve kırmızıya yakın tonları- belirtilmektedir. Batı ağızlarının genel ayrımı soğuk renk tonlarıyla -mavi ve mavinin tonlarıyla- gösterilmiştir.

Harita-5'te ana renklerin ağırlıkta olduğu ve birden fazla rengin kullanıldığı görülmektedir. Farklı morfolojik özelliklerin aynı yerleşim yerinde kullanıldığını göstermek için bu yöntem tercih edilmiştir. Hazırlanması muhtemel Türk Dili Ağız Atlası'nda da bu renklendirme yöntemi tercih edilebilir. Birbirine yakın renkler benzer özellikleri veya alt ağız gruplarını göstermek için kullanılabilir. Zıt renkler birbirinden oldukça farklı fonetik/morfolojik özellikleri göstermek veya ana ağız gruplarını ayırmak için kullanılabilir. Farklı özelliklerin aynı yerleşim yerinde kullanıldığını göstermek için Bulgar Ağız Atlası'nda olduğu gibi tarak yöntemi uygulanabilir.

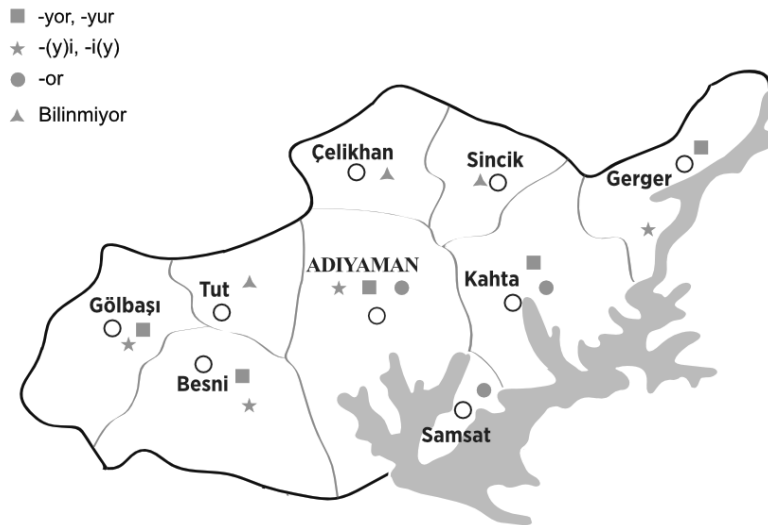
Harita-2'de yer alan renklendirme yöntemi genellikle fonetik/morfolojik özelliklerin tespitinde kullanılmaktadır. Bunun yanında tek bir şekil ve farklı renk yerine zaman zaman farklı şekillerin de kullanıldığı görülmektedir. *Harita-6*'da farklı şekiller kullanılmıştır. Bu haritalar daha çok siyah-beyaz baskılarda renklerin görülmediği/işlevsiz kaldığı durumlarda kullanılır.

Adıyaman ağızlarında şimdiki zaman

Harita 6: Çok Şekli Morfolojik Harita

Adıyaman ağızlarında şimdiki zaman

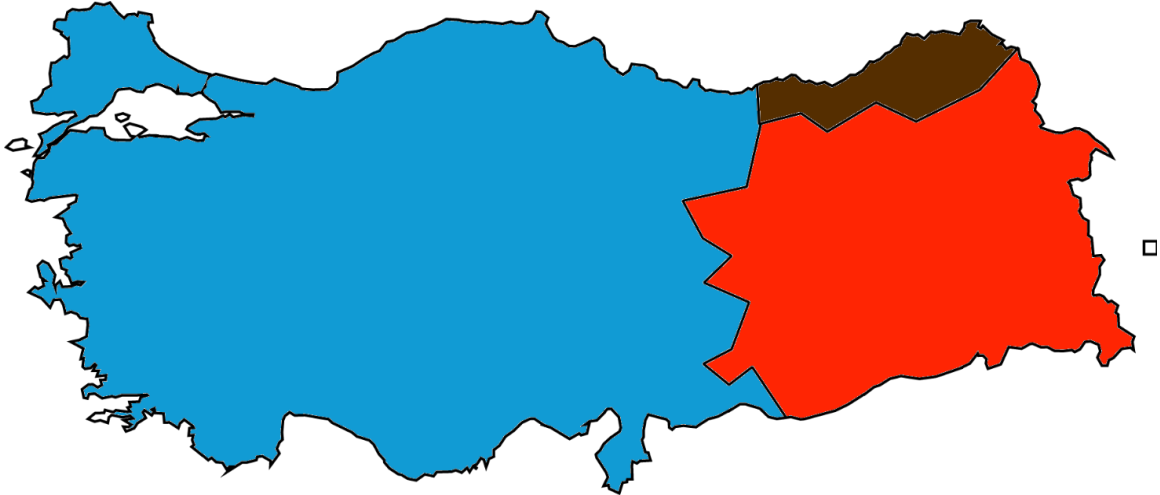

Harita 7: Renksiz Harita Örneği

Türkiye’de iç göçler ve karışık kaynaşmalar sebebiyle ağızlar iç içe geçtiğinden, ağız bölgelerini tek bir sembolle veya tek bir renkle göstermek bazen mümkün olmayabilir (Buran, 2010, s. 20). Hem farklı şekillerin hem farklı renklerin kullanılması ağız bölgesi ve fonetik ayrımların daha iyi yapılmasını sağlamaktadır. Ancak bu tür haritalar daha çok siyah-beyaz baskıda işe yararmaktadırlar. Renklerin ayırıcı özelliklerinin kaybolduğu varsayılırsa harita üzerinde gösterilen özellikleri ayırabilecek tek yöntem şekiller olacaktır. *Harita-7’*de bir önceki haritadaki renkli alanlar siyah-beyaz renklere dönüştürülmüştür. Bu yöntemle hazırlanacak haritalarda renklerin varlığını yitirdiğinde bile fonetik/morfolojik özellikler gösterilebilecektir. *Harita-1 ve Harita-2’*de ise renksiz baskı alındığı durumlarda renklerin karıştığı, haritanın anlaşılabilirlik oranının azaldığı görülecektir.

Türkiye ağızlarının sınıflandırılması ile ilgili yapılan en kapsamlı çalışmada ağızlar, Doğu, Kuzeydoğu ve Batı grubu olmak üzere üç ana grupta toplanmıştır (Karahan, 1996, s. 1). Her ağız grubu zıtlık derecesi yüksek renklerde gösterilmeli, alt ağız gruplarında ise ana ağız gruplarının gösterildiği renklerin birer ton açığı veya koyusu tercih edilmelidir. Renk benzerliği ve farklılığı ağız gruplarının ve alt gruplarının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Doğu ve Güneydoğu’nun Dil Atlası adlı çalışmada tek şekil (daire) ve 6 dil için 6 farklı renk tercih edilmiştir (Buran, 2009). Farklı şekiller veya farklı renklerin kullanılması haritalardaki özellikleri göstermek için yeterlidir. Hem farklı şekillerin hem de farklı renklerin kullanılması özellikleri daha da belirginleştirmek için kullanılabilir.

Leyla Karahan Anadolu ağızlarını tasnif ederken Doğu, Batı ve Kuzeydoğu ağızları adlarıyla üç ana kategoride değerlendirmiş, bunlara ait alt ağız gruplarını belirlemiştir (1996, s. 53). Bu gruplara ait renklendirme şöyle olabilir: Doğu Grubu Ağızları sıcak renk (kırmızı), Batı Grubu Ağızları soğuk renk (mavi), Kuzeydoğu Grubu Ağızları diğerlerinden oldukça farklı bir renk ile gösterilebilir. Bir başka anlamda değerlendirmek gerekirse; ateş, su, toprak renkleri ile ana ağız grupları gösterilebilir. Alt ağız grupları için bunların daha açık veya daha koyu tonları tercih edilebilir. Türkiye ana ağız grupları için renklendirme örneği kaba hatlarıyla aşağıdaki haritada gösterilmiştir.

Harita 8: Türkiye ana ağız grupları

Harita 8 örneğinden yola çıkarak alt ağız grupları için sınırlar belirlenebilir, her alt ağız grubu dâhil olduğu ana ağız grubunun rengi dikkate alınarak belirli tonlarda gösterilebilir. Böylece harita üzerinde gösterilen ana ağız grupları ve alt ağız grupları kolayca fark edilebilecektir.

2.5. Harita açıklamaları

Bulgar Ağız Atlası’nda “Harita Açıklamaları” adıyla bir başlık açılması ve 34 sayfadan oluşması, harita açıklamalarına verilen önemi göstermektedir. Harita açıklamaları bölümünde her harita için kısa bir başlık açılmış ve haritada gösterilen özellikler için ayrıntılı örnekler verilmiştir. Türk Dili Ağız Atlası hazırlanırken de benzer şekilde haritalar için açıklama sayfaları eklenmelidir. Örnek harita açıklama bölümü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2: Ağız atlası harita açıklamaları örneği

Harita No	Açıklama
1	<i>Gerger Ağızlarında şimdiki zaman ekinin iki farklı kullanım biçimi bulunmaktadır. Biri Eski Gerger olarak bilinen Fırat Nehri kenarındaki köylerde kullanılan -iy, -y biçimidir, diğeri Gerger ilçe merkezinde kullanılan -yor, -yur biçimidir. Eski Gerger ağızından örnekler: geli, bahiy, oturi. Gerger ilçe merkezinden örnekler: geliyor, ohuyor/ohiyor, bahiyur, yapıyur.</i>

2.6. Dizin

Dizin bölümü haritalarda aranan fonetik ve morfolojik özelliklerin nerede, nasıl geçtiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Gerek yer adlarından gerekse eklerden oluşan bir dizin bölümünün bulunması haritaların daha kolay okunmasını, bu özelliklere kolayca ulaşılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla dizin bölümü ağız atlaslarında asli unsur olarak değerlendirilmelidir.

3. DİJİTAL AĞIZ ATLASI İÇİN ÖNERİLER

Bulgar Ağız Atlası PDF olarak sanal ortama yüklenmiştir. *Atlas OLA, Bulgar Ağız Atlası 1-3, Bulgar Ağız Atlası 4* ve on bir adet sözlük sanal ortamda bulunmaktadır (Bulgar Dili Enstitüsü, 2020). Haritada Bulgar ağızları dört sınıfta toplanmıştır (Bulgarian Dialects, 2020). Tüm Bulgar lehçelerinin ayrı renklerde harita üzerinde gösterilmesi, her yerleşim birimine ait ses ve metin örneklerinin bulunması, haritanın sade ve tek sayfa olarak tasarlanması, kullanım kolaylığı haritayı ilgi çekici hâle getirmiştir. Dinamik yapıda bir haritanın kullanılmaması sebebiyle ileride haritaya ek özelliklerin, ek yerleşim birimlerinin eklenememesine sebep olacaktır. Yeni yerleşim birimlerinin eklenebilmesi için mevcut haritanın kaldırılarak yerine yeni bir harita tasarlanmasına ihtiyaç duyulacaktır. Bu da haritanın hazırlanması sürecinde emek verilen tüm aşamaların baştan başlaması anlamına gelecektir.

Türkiye ağızları için dijital ağız atlası hazırlanırken, Bulgar ağızları için hazırlanan atlasın kullanışsız ve sürecin her seferinde baştan başlamasına sebep olabilecek durumlar dikkate alınmalı, benzer hatalardan kaçınılmalıdır.

3.1. Responsive tasarım

Bulgar dijital ağız atlasının responsive (telefon ve tablet uyumlu) olmaması, tablet ve telefonda haritaya girildiğinde ses ve metin dosyalarının tıklanmaması/çalışmaması haritanın kullanılabilirliğini azaltmaktadır. Günümüzde hemen hemen her boyda tabletin, telefonun, bilgisayarın olduğu göz önüne alındığında, standart ölçülere sahip bir ağız atlasının bazı cihazlarda küçük, bazılarında büyük görünmesine, ses ve metin dosyalarına erişimde zorluk yaşanmasına sebep olacaktır. Hem bağlantı menüsünün hem de harita görünümünün her ölçüdeki ekran ile uyumlu olması, atlasın kullanıcı odaklı olmasını sağlayacak, verimi artıracaktır.

3.2. Etkileşimli kullanım

Bulgar ağızları için araştırmacılar tarafından keşfedilen bir özelliğin atlası eklenme süreci oldukça zahmetli olacaktır. Atlası ekip dışından bir araştırmacının veri ekleyebilmesi için atlası hazırlayan ekibe ulaşması, verinin hangi yerleşim birimi ile ilgili olduğunu belirtmesi, veriyi elektronik ortamda ilgililere iletmesi gibi uzun bir süreçten geçmesi gerekmektedir. Oysa günümüzde her işin elektronik ortamda dakikalar içinde halledilebilmesi mümkündür. Tüm bu süreci araştırmacılara yaşatmak yerine dijital ortamda "Veri Gönder" adıyla bir bağlantı oluşturulması, bu bağlantının içine eklenecek verinin türü ve dosyanın hangi yerleşim birimiyle ilgili olduğuna dair seçeneklerin tıklanıp gönderilmesi mümkündür. Dijital ağız atlası hazırlarken araştırmacılara veri gönderme kolaylığı sağlanmalıdır.

3.3. Veri arşivi

Dijital *Bulgar Ağız Atlası*'nda her yerleşim yerine ait birkaç dakikalık ses arşivi, kısa bir paragraftan oluşan metin arşivi bulunmaktadır. Her ağız bölgesinin özelliklerini ayrıntılı anlatan kısa bir açıklama metninin bulunmaması, bu atlasın eksik yönlerindedir.

Türkiye'de ağızlar üzerine yapılmış çalışmalarda kullanılan derleme seslerinin çoğu üniversite kütüphanelerinde, arşivlerde CD/DVD olarak saklanmaktadır. CD ve DVD gibi ortamlarda yayımlanan atlaslar, basılı atlaslarda olduğu gibi güncelleştirilmeye veya geliştirilmeye çevrimiçi olanlar kadar elverişli değildir (Sarı, 2016, s. 520). Dijital ağız atlaslarında ses, metin ve açıklama başlıkları altında veriler arşivlendiğinde bunlar güncelleştirilebilir, düzenlenebilir ve her web sitesi kullanıcı tarafından denetlenebilirler. Dolayısıyla derleme metinleri, ses dosyası ve açıklama yazılarının yanında, her yerleşim biriminin yöresel konuşmalarından derlenmiş kısa bir video olması, dijital ağız atlasını mükemmelliğe ulaştıracaktır.

3.4. Dinamik haritalar

Bulgar ağızları için hazırlanmış dijital haritanın kaynak kodları incelendiğinde haritanın resim formatında olduğu görülmektedir. Günümüzde web sitelerinin iletişim formlarında bile artık Google altyapısı ile hazırlanan dinamik haritalar kullanılmakta, mağaza isimleri harita üzerinden işaretlenmekte, mağaza adı tıkladığında, mağaza hakkında yorumlara, açıklamalara, web sitesi bağlantılarına ulaşabilmektedir. Basit navigasyon cihazlarında bile herhangi bir kullanıcı dinamik harita üzerinden yer işaretleyebilmekte, yol durumu hakkında bilgi verebilmekte, kaza gibi yol kapanmasına sebep olan durumlar hakkında sürücülerini bilgilendirebilmektedir. Böyle imkânların olduğu bir ortamda PNG formatında bir resimden oluşan görüntüyü harita olarak kullanıcılara sunmak, etkileşimde bulunamamak, yer işaretleyememek, veri gönderememek, ihtiyaçlara cevap verememek anlamına gelmektedir.

“Türkiye Yerleşim Birimleri Envanteri” adıyla hazırlanmış olan dijital harita⁶, dinamik harita örneğidir (Nişanyan, 2020). Nişanyan’ın bu çalışmasında Türkiye’deki herhangi bir yerleşim yerinin adı arama kutucuğuna yazıldığında yerleşim birimi harita üzerinden görülmektedir. Bu yerleşim birimi üzerindeki açıklamalar okunabilmekte, düzeltme ve veri gönderme seçenekleri kullanıcıya sunulmaktadır. Harita *Esri haritalama programı* ile hazırlanmıştır. Dijital ağız atlası hazırlarken benzer programlar ile dinamik haritalar oluşturulması daha doğru olacaktır. Benzer şekilde hazırlanmış *Anadolu ve Rumeli Ağızları Haritası*⁷ ve *Güneydoğu Ağız Atlası*⁸ bu yönden dikkate değer örneklerdir. Anılan örnekler tarafımızca hazırlanmış ve geliştirilmesi devam eden dijital haritalardır.

SONUÇ

Türkiye ağız atlaslarının nasıl hazırlanması gerektiği ve hazırlanamamasının sebepleri üzerine yapılan yayımlarda genel olarak *zaman, kaynak, bütçe, ağız atlası hazırlarken dikkate alınması gereken ölçütler* açıklanmıştır. Bu çalışmada örnek teşkil ettiği düşünülen, üzerinde oldukça emek verilen ve dijital atlası bulunan *Bulgar Ağız Atlası* incelenmiştir. *Bulgar Ağız Atlası*’nda görülen eksikler değerlendirilmiş ve *Türkiye Ağız Atlası*’nın hazırlanması için daha fazla ayrıntıya yer verilmiştir. Ağız atlası hazırlanırken harita örnekleri değerlendirilmeli, fonetik, morfolojik, sentaktik ve leksik tasnif yapılarak haritalar kategorize edilmeli ve bu doğrultuda isimlendirilmelidir. Her harita için açıklama tablosuna yer verilmeli, tablo bolca örneklerle detaylandırılmalıdır. Renklendirmede sıcak ve soğuk renkler bir bütünlük içinde uyumlu kullanılmalı, gerekirse harita ve renklendirme uzmanlarından destek alınmalıdır. Atlas için kullanılan tüm veriler saklanmalı, sanal ortamda yayımlanmalı, sanal veri arşivi yapılmalıdır. Web tasarımı uzmanından destek alınarak dijital atlas hazırlanmalı; hazırlanan dijital atlas, basılı atlas ile bir bütünlük oluşturmalıdır. Yeni verilerin toplanması ve değerlendirilmesi ve dijital ağız atlasına eklenmesi amacıyla sanal ortamda veri gönderilmesi ve işlenmesinin yolu açılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Çalışkan, N. (2018). Ağız Atlasları. L. Karahan, E. Boz, S. Günay Aktaş, N. Çalışkan, & Ö. Yayla içinde, *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı* (s. 13-77). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Boz, E. (2008). Ağız Atlasları. *Turkish Studies*, 3(3), 152-166.
- Boz, E. (2017). *Eskişehir İli Dil Atlası*. Eskişehir: Gazi Kitabevi.
- Bulgar Bilimler Akademisi. (2001). *Bulgar Ağız Atlası (Български диалектен атлас - I – III. Фонетика)*. Sofia: Trud.
- Bulgar Dili Enstitüsü*. (2020, 06 27). IBL: ibl.bas.bg/lib adresinden alındı
- Bulgarian Dialects*. (2020, 06 04). Bulgar Dili Enstitüsü: https://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/ adresinden alındı
- Buran, A. (1992). *Doğu ve Güneydoğu Ağızları Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Buran, A. (2009). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Dil Atlası*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Buran, A. (2010). Türkiye Türkçesi Ağız Atlasının Önündeki Sorunlar. *Diyalektolog*, 15-20.
- Demir, N. (2002). Ağız Terimi Üzerine. *Türkbilig*, 105-116.
- Demir, N. (2013). *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelenmesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (1979). Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine. *Türkooloji Dergisi*, 169-188.
- Gülensoy, T. (1993). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Ağızları Üzerine Düşünceler*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, L. (2011). *Türk Dili Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2018). *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

⁶ <https://nisanyanmap.com/> adresinden ilgili haritaya ulaşılabilir.

⁷ <https://anadoluverumeliagizlari.com/> adresinden ilgili haritaya ulaşılabilir.

⁸ <https://www.agizatlası.com/gab-atlas/> adresinden ilgili haritaya ulaşılabilir.

Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Nişanyan, S. (2020, 06 10). *Nişanyan MAP*. Türkiye Yerleşim Yerleri Envanteri: <https://nisanyanmap.com/> adresinden alındı

Sarı, İ. (2016). Türkiye Türkçesinin Ağız Atlası Nasıl Tasarlanmalıdır? *Turkish Studies*, 513-528.

Yıkılmış, S. (2015). Ağız Atlasları Hazırlama Yöntemleri ve Eskişehir İli Türkmen Ağızları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).